

A TÁRSADALMI TŐKE KOMMUNIKÁCIÓS ASPEKTUSA¹

ELŐLJÁRÓBAN A TÁRSADALMI TŐKE FOGALMÁRÓL

Az elmúlt évtizedben talán egyetlen szociológiai fogalom sem futott be olyan karriert, mint a társadalmi tőke. Nemcsak a társadalomtudományi publikációk száma növekedett kimagaslóan, hanem a hétköznapi zsuralizmus is látványosan felkarolta, egyre gyakrabban magyarázták általa a legkülönbözőbb társadalmi válságjelenségeket. Már keletkezésének körülményei is ezt vetítették előre. A társadalmi tőke számára az értelmező kontextust Robert D. Putnam *Bowling Alone* című cikke, majd ebből mint előtanulmányból megjelent könyve nyújtotta, amely világsikere részben abból származik, hogy meglehetősen kritikusan ábrázolta az USA elidegenedő társadalomszerkezetét. (Putnam, 2000.) A fogalom ezután számtalan irányba elágazott és több tudományterület által igazi transzdiszciplináris kategóriává nőtte ki magát, alakváltozásai ellepték a társadalmi, gazdasági anomáliákról szóló kommentárokat, szinte ellehetetlenítve egységes kezelését². Az innovatív hipotézisek empirikus bizonyítási lehetőségét megnehezíti a társadalmi tőke szinte metaforikus, diffúz jelentéseinek sokasága, a definíciók már a legalapvetőbb meghatározásokban sem egyértelműek:

„A társadalmi tőke egyszerűen úgy is meghatározható mint írtalan szabályok (informal values and norms) megtestesülése. (...) Ahol a bizalom olyan kenőanyag, amely egy csoport, vagy szervezet hatékonyságát növeli.” (Fukuyama, 1999:16.)

---

1 Jelen dolgozat a szerző *Kommunikáció és társadalmi tőke* című monográfiájának előtanulmánya.

2 A „tőke” kifejezést, mint mérhető erőforrást Putnam szerint elsőként L. Judson Hanifan, presbiteriánus, fiatal reformer használta 1916-ban. Hanifan szerint a vidéki társadalom rossz gazdasági és politikai viszonyai a szolidaritási hálózatok meggyengülésével magyarázható. Hanifan úgy tekint a társadalmi tőkére mint a mindennapi életben létező alapvető értékre, amely a jóindulatból, szimpátiából és barátságból nyeri energiáját. Az egyén kapcsolatépítő erőfeszítése végső soron a közösséget gazdagítja, ezáltal javítja az egyéni és a kollektív boldogulás esélyét. A fogalom definíciós irodalmának számba vétele John Seeley, kanadai szociológussal folytatható, aki a külvárosi lakosok életpályáit elemezte, (Seeley, 1956) majd Jane Jacobs, szomszédsági viszonyokat vizsgálta (Jacobs, 1961) a későbbi kutatások számára azonban az empirikus kutatásokon túllépve az elméleti alapokat Pierre Bourdieu (1997), Mark Granoveter (1991) és James S. Coleman (1990), illetve a korábban már idézet Robert D. Putnam (2000) fektették le.

„A társadalmi tőke a bizalommal, együttműködéssel és közösség által elfogadott normákkal áll szoros kapcsolatban, és mindazok kizárását jelenti, akik ezen elveket tagadják.” (*Bowles and Gintis, 2002:1*)

„A társadalmi tőke individuumok közötti kapcsolatra utal – a kölcsönösen elfogadott normák és megbízhatóság az individuumok alkotta kapcsolati hálóból származik (...) Az erkölcsös, de elszigetelten élő emberek alkotta társadalmat nem feltétlenül jellemzi a társadalmi tőke magas szintje” (*Putnam, 2000:19.*)

A nemzetközi szintéren zajló tudományos diskurzusok tematikáját a teljesség igényével szinte lehetetlen áttekinteni. Jellemző, hogy számos, a témában íródott tanulmány a társadalmi tőke irodalmának bővülését a világhálón fellelhető, évről évre exponenciálisan növekvő találati számával illusztrálja. A társadalmi tőke főbb kutatási irányjai érintik a gazdasági társaságok szervezeteit (többek között: Bowles, S., Carpenter, J. Gintis, H., 2001, Cohen, D., Prusak, L. 2001. és Cahuc, P., Fontaine, F. 2002), a fejlett gazdaságok fejlődési tendenciáit (Svendsen, G.L.H., Svendsen, G.T., 2005, Dasgupta, P. 2002., Zak, P.J. e Knack, S. 2001), az elmaradt gazdaságok átfogó kérdéseit (Grootaert, C. 2001., Collier, P. 1998), a civil társadalom fejlettségi szintjét és politikai részvételt (Dekker, P., Uslaner, E.M. 2001., Edwards, B., Foley, M.W., Diani, M. 2001.), a mindennapi boldogulás és jólét aspektusait (Diener, E., Suh, E.M. 2000., Heliwell, J. 2001), politikai átmeneteket, rendszerváltásokat (Badescu, G., Uslaner, E. 2003, Kornai, J., Rose-Ackerman, S., Rothstein, B. 2004), az egészség és társadalmi kohézió összefüggéseit (Kawachi, Kennedy, 1997) és a magatartási tényezők szerepét az egészségi állapot alakulásában (Skrabski, Kopp, Kawachi, 2003).

A rendszerváltást követően a *hazai tudományos diskurzus* orinétációi követték a nemzetközi trendeket, az érdeklődés fókuszába olyan kérdések kerültek, mint gazdasági hatékonyság (Hunyady, Székely, 2003.), közjó és a gazdasági kölcsönösség formái (Botos, 2000), a társadalmi azonosságtudat összefüggései (Pataky, 1977, 1982, 1988.), a kapcsolati erőforrások társadalmi eloszlása, az együttműködések új mintázatai (Angelusz-Tardos, 1990, Utasi, 1991.), illetve az átalakuló magyar társadalom magatartástudományi aspektusai (Skrabski, Kopp, 2003). Ez utóbbi kontextus szűkebb területe a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek esélyteremtésének vizsgálata (Selye János munkássága nyomán). A hétköznapi megbirkózási esélyek ugyanis szoros összefüggésben állnak a társadalmi tőke szintjével és a társadalmi kohézióval. A jövőkép nélküliség, értékvesztés és a szabálysértő magatartásformák (mint anómia változók) egészítették ki a magatartástudományi kutatásokat³. (Skrabski, 2006.)

A rendszerváltás utáni közmegegyezés szerint a politikai átmenet természetes velejárója az egyes társadalmi csoportok átmeneti kirekesztődése, ám az újabb rétegek bekapcsolódása révén mégiscsak a „kölcsönös haszon” (mutual good) érvényesül hosszútávon: nemcsak kiszélesedik a társadalmi problémamegoldásba bevont polgárok köre, de az új játékszabályok a bizalom terjedését eredményezik majd. (A kádári éra személyes ismertségekre építő informalitását felváltva.) Az egyénre jellemző társadalmi tőke szintje a problémamegoldásban való részvétel metaforája-

³ Lásd erről a Hungarostudy (2006., 2002., 1998.) kutatásokat. (<http://www.behsci.sote.hu/>) Az utánkövetéses vizsgálat szerint a bizalmatlanság mértéke 2002 és 2006 között is jelentősen növekedett, a felnőtt népesség körében csökkent az egyesületi tagság aránya, az egyéni rivalizálás ugyanakkor növekedett. (Skrabski, 2006.)

ként lényegében *társadalomtörténeti* jelentésre tett szert. Ami a fejleményeket illeti, a hiánygazdaság leépülése és a pluáris demokrácia kiépülése nem okozta az informalitás visszaszorulását. „Előzményfüggő mozzanatokra” helyezte a hangsúlyt Sík (1994) és Czako (1994), különösen az előbbi szerző fogalmazott úgy, hogy a rendszerváltás után a kapcsolati tőke szerepének felértékelése várható. Sík a védekező (főként családi, rokonsági) kapcsolatok védő faktorát hangsúlyozta az egzisztenciális nehézségekkel való szembesülések idején (Angelusz-Tardos, 1998:237). Ezeket a kutatási tapasztalatokat támasztották a Hungarostudy eredményei is (Kopp és mts, 2002., 2006.)

Általános dilemma a társadalmi tőkével kapcsolatban az, hogy vajon kollektív szemszögből, vagy az abban részesülő *individuum* perspektívájából értelmezhető a társadalmi tőke. Az *egyénorientált elméletek* azt emelik ki, hogy társadalmi tőke egyéni befektetések eredménye, az ebből fakadó előnyök is az individuum szintjén értelmezhetők. A *csoportorientált elméletek* azonban úgy tekintenek a társadalmi tőkére, mint olyan kollektív erőforrásra, amelyből tagjai erőfeszítése révén, a csoport létéből fakadóan részesül a tagság. (Lin, 2001:12) Úgy tűnik, hogy szervezetek, intézmények, politikai, ideológiai csoportok csak tagjaik által birtokolnak társadalmi tőkét, a tagok számára azonban a csoporthatások nélkül aligha lenne értelmezhető e szimbolikus erőforrás. A társadalmi tőke bizonyos felfogások szerint olyan közjószág, amely felhasználása nem lehet kizárólagos, nem lehet másokat kizárni abból, hogy részesüljenek belőle. (Coleman, 1998.) Egy másik megközelítés ennek éppen az ellenkezőjére utal, elképzelhetőek olyan részvételi előírások, amelyek kizárólagossá tehetik a társadalmi tőkében való részesedést.

A TÁRSADALMI TŐKE KOMMUNIKÁCIÓS ÉRTELMEZÉSNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

Mielőtt bővebb tárgyalásba bocsátkoznánk, azt a kérdést mindenképpen érdemes feltennünk, miért releváns a társadalmi tőke kommunikatív elemzése. Korábbi érvelésünkben azt támasztottuk alá, hogy a hétköznapi megbirkózási esélyek *szoros összefüggésben állnak* a társadalmi tőke szintjével és a társadalmi kohézióval. Elméleti hipotézisünk az, hogy a társadalmi tőke szintje választott *tudásalapú közösségekben* való részvétellel, vagy azokból való kirekesztettséggel is összefüggésben áll. A személyközi kapcsolatok alakította társadalmi tőkével kapcsolatban nem az problematikus elsősorban, hogy az egyéni és közösségi értelmezési tartomány milyen közös társadalmi tőke értelmezést tesz lehetővé (mint arról korábban szó esett), vagy az, hogy egyéni és kollektív szintek miként alkotnak működő hálózatokat, hanem azoknak a kereteknek és a tudások *kialakulását* meghatározó mintázatok leírása, amelyek között társadalmi tőke keletkezik. Az interperszonalitás tehát a társadalmi tőke kommunikációs aspektusainak vizsgálatában is jelen van. Egy elemi jelenségét feltételezünk, az interakciót, amely a makro folyamatok hátterében működik, érdekek egyeztetésekor, bizonyos kényszerű erőfeszítésként, amikor tudások rendszerzését, közössé tételét végezzük egy adott problémahelyzetben. A tudások pedig az interakció kiszélesedése révén általánossá válhatnak, vagyis kölcsönösen elismertté. Ezáltal az egyéni és kollektív szint egymással kölcsönhatásban értelmezhető. A kommunikációk résztvevői tehát nemcsak *egyes emberek*, hanem *szervezetek* is lehetnek. A kommunikációról úgy lesz szó, amely interakciós és szervezeti keretek között jön létre. (Nem nyújtana semmilyen többletet, a teljes luhmann-i hármass felosztás tárgyalása: csak az interakciót és a szervezeti kommunikációt emeljük be jelen diskurzusba, a társadalom rekonstrukciója kimarad.)

Ha a társadalmi tőkéről úgy gondolkodunk, hogy bizonyos helyzetekben kommunikációs teljesítmények révén részesülhetünk belőle, néhány alapfogalom rendre (újra) előkerül majd, így a *részvétel* (a társadalmi tőke egyéni és szervezeti szintjei is bizonyos tudásközösségekben való részesedést feltételeznek) valamilyen *problémahelyzet* (amely a társadalmi cselekvések hátterében feltételezhetően jelen van) a *tudás* (amely semákba szerveződik) és a *színtér* (amelyek helyek, vagy kontextusok), az *önérdek* (amely természetesen adott minden cselekvő számára). E bevezetett fogalmak a *művelési konstruktivizmus* luhmanni interpretációjában (amely egyedisége abban áll, hogy a kommunikáció leírása maga a társadalom leírása is) és a *kommunikáció participációs felfogásában* is kapcsolódó elemek (a participációs felfogás a kommunikációt egységes jelenségtípusként ábrázolja, mégpedig úgy, hogy a kommunikáció résztvevőinek kölcsönösen birtokolt felkészültségei (tudások, hiedelmek, szokások, stb...) a sikeres problémamegoldás feltételeiként értendők. (Horányi, 2007:14.) A participációs felfogást a következőkben a tudásalapú elméletek között említjük, amelyből elsősorban az az előny származik majd, hogy szemlélete úgy pozicionálja a kölcsönös tudásokat a problémahellyel kapcsolatban, amely erősen *felhasználóbarátnak* mondható a társadalmi tőke kommunikatív jelenségének magyarázatakor.

Végül a társadalomtudományokban bekövetkező *diszkurzív fordulat* értelmezési tartományában is ábrázolható a társadalmi tőke keletkezésének kommunikatív folyamata: ahol a nyelv nemcsak jelentéshordozó és közvetítő funkcióval rendelkezik, hanem a társas viszonyokat és a valóságot konstruáló eszköz.

A következő elméleti lehetőségek között fogalmi átfedéseket talál az olvasó, a társadalmi tőke keletkezésnek jellemző kereteinek megváltozása mellett. Bővebben itt – egy előtanulmány lehetséges keretei között – a tudásalapú megközelítés alapján tárgyaljuk a kölcsönösségek kommunikatív keletkezését.

Művelési konstruktivizmus

Az előző fejezetben Niklas Luhmannhoz köthető ún. *művelési konstruktivista szemlélet* legfőbb alapvetéseiből mutattunk be néhány gondolatot. A kommunikációról úgy esett szó, amely a megfigyeléssel, a hasonlóságok és különbözőségek elkülönítésével kezdődik. A hétköznapi életben sem teszünk egyebet, mint hogy azonosságokat keresve megkíséreljük bővíteni azokat a lehetőségeket, amelyek a cselekvéseinket behatárolják. A társadalmi tőke értelmezhető úgy mint a kapcsolatok hálózatában elérhető tartalék, amely kibővítheti az egyéni cselekvéspotenciált.

Luhmann minden különbség felismerését egy körforgás egyik állomásának tarja, amikor egy rendszer (egy cselekvő) megkülönbözteti saját magát környezetétől, és saját belső elemeivel képes összekapcsolni a külvilág elemeit. A cselekvéspotenciálok bővítésének lehetőségét Niklas Luhmann a társadalmi tőke *normatív megközelítése* szerint kiemelten kezelt *bizalom* létrehozásában látja. A bizalmat adó és bizalmat kapó lehet egyetlen személy, vagy szervezet is. A kommunikáció tehát *interakciós, vagy szervezeti keretek* között is végbé mehet.

A bizalom individuum esetében leginkább valamilyen nehezen megismerhető (privilegizált) indok mentén alakul ki, (visszaütalásképpen: a bizalom expresszív megközelítése kizárja a kalkulációt) tehát saját adottságokból és úgy is mondhatjuk, identitásából fakadóan. Ezzel a triviális kijelentéssel mintha újra rátalálnánk *autopoetikus* működés egy jellegzetes vonására. Miből

másból lenne képes a bizalmat adó felépíteni új viszonyítási alapját a bizalomban részeseülő felé, ha nem mindabból, amely számára eredendően (habitusából fakadóan, személyes karaktere alapján) elérhető. Ezekre az erőfeszítésekre azért van szükség, mert cselekvéseink kimenetele szinte mindig kétséges. Niklas Luhmann szerint „aki bizalmat ajándékozik, az egyúttal tetemesen kibővíti cselekvéspotenciálját” (Luhmann, 2009:145.) A cselekvő válaszáig elé kerül: vagy megszakítja a cselekvések láncolatát, vagy képes bizalmi alapon meghozott döntés által átlendülni a holtpontra. Luhmann társadalomfelfogása a cserekapcsolatok folyamatosságára és a bipoláris egyensúlyra épít: a bizalmat és bizalmatlanságot egymást stabilizáló tényezőként fogja fel.

Az elméletalkotó a különböző társadalmi alrendszerben kialakuló bizalmat a kiszámíthatósággal hozza kapcsolatba. A társadalomban olyan körülmények segítik a kiszámíthatóságot, mint például a jogrendszer. Luhmann a *politikai alrendszerben* a bizalom formái a kiszámíthatóság garanciái, amelyek a „morális lózungok helyett” a legitim bíróságokban testesülnek meg (Luhmann, 2009:146). A politikai alrendszer mellett a *gazdasági alrendszer* esetében is kitüntetett szerep jut a bizalomnak, amelyre korábban számos példát hoztunk: a szervezeti koordináció, CSR, stb., illetve a társadalmi tőke gazdasági vetületének tárgyalásakor a bizalom fogalmát a *tranzakciókkal, pénzpiacokkal és partnerségi hálózatokkal* hoztuk kapcsolatba.

E vázlatos áttekintésben azzal is számolnunk kell, hogy indokoltnak tűnik egy adott problémahelyzetben, hogy az eredményesség érdekében csatlakozunk egy-egy szervezethez, és egyszerű interakció helyett szervezeti keretek között folytassuk a problémamegoldást. A társadalmi tőke képződésben ez a mozzanat nem hagyható figyelmen kívül, főleg, ha egy konkrétan megragadható pragmatikus, vagy (normatív) céllal rendelkező önkéntes szervezethez csatlakozunk.

Valamely társadalmi tőke indikátor magas szintje (civil szervezeti részvétel, politikai szerepvállalás, magas bizalmi szint kinyilvánítása pl. valamely intézményhez köthetően) a cselekvők számára (legyen szó csoportról, vagy egyénről) a társadalmi komplexitás csökkentésére tett egyfajta erőfeszítés. Hiszen a boldogulás szempontjából, önérdektől vezérelve az a köcsönösen elfogadott magatartás (szelekció) rögzült, hogy indokolt egy adott érték szempont (kommunikációs sematizmus) elfogadása. Gondoljunk csak arra, hogy átlagemberként vélhetően nem vethetünk be olyan kapcsolathálózatot, talán nem rendelkezünk olyan társadalmi tőkével sem, amely problémánk megoldásához hozzásegítene bennünket, azonban egy arra szakosodott (specializált) *civil szervezet tagjaként* az abból fakadó kapcsolathálózati erőforrások birtokában, az ott összegzett tudásokat felhasználva, eredményesebbek lehetünk. Erről a helyzetről belátható, hogy a tagság előnyösebb mint a nem tagság, így a résztvevő laikus szereplőből átalakulva, aktív közreműködőként avatkozhat be a társadalmi valóságba. Az új szerepben természetesen vállalja a tagsággal járó megkötéseket is.

A civil szervezetről hozott példa azonban nem azt támasztja alá, hogy minden egyes esetben a társadalmi differenciálódás fokozódása a társadalmi tőke szintjének növekedését is eredményezi. A luhmanni műveleti konstruktivizmus tartományában a társadalmi tőkét a *bizalom konceptuális* keretén belül érdemes tárgyalni, amely a *cselekvések mozgásterét kiszélesítő erőforrás*, illetve a kommunikációs „kapcsolódás” számára esélyteremtő képesség.

Diskurzuselméletek

A társadalomtudományokban a filozófia nyelvi fordulata révén került be a *diskurzív megközelítés* (szakítva a nyelv hagyományos leíró, közvetítő funkciójával). A nyelv elsősorban nem egy adott helyzet leírásához elégséges eszköz. A nyelv együtt él és alakul a társadalmi környezettel, helyre és pillanatra jellemző kommunikációs akaratot hordoz. A diskurzus egy olyan kommunikatív aktus, amely során a nyelvhasználók beavatkoznak egy adott helyzetbe, vagyis a nyelv által szándékaik szerint alakítják a valóságot. Például amikor az arra feljogosított személy a hajó törzséhez csap egy pezsgős üveget és kijelenti: „Ezt a hajót Queen Elizabethnek nevezem el!” (Austin, 1990:33). Ahhoz, hogy a diskurzusok vizsgálatát alkalmasnak találjuk a társadalmi tőke bizonyos aspektusainak magyarázatához, bonyolult episztemológiai dilemmákon kell túljutnunk. Különösen nehéz fenntartani a következetesség látszatát, hiszen a társadalmi tőke diskurzuselemzése transzdiszciplináris kontextusokat feltételez, illetve egyik terület sem jelölhető ki stabil kiindulópontként márcsak módszertani sokszínűségük miatt sem⁴. Egyrészt kérdéses, hogy a diskurzusok milyen értelmezési tartományban vizsgálandók. Mi az a pillanatnyi kontextus, amelyben a szöveg „társas” folyamatokat konstruáló jellege elkülöníthető. Nehéz kikerülni a posztmodern „objektív” tudást tagadó álláspontját, miszerint nincs *igaz, vagy hamis tudás* a világról, csak *partikuláris és beágyazott* tudósások és leírások. (Géring, 2009:392.) A magunk részéről nem tartjuk mégsem szubjektívnek és leírhatatlannak sem a módszertant, sem a vizsgálat tárgyát, az érintett társadalmi kontextusokat, sokkal inkább egyedi aspektusokat és módszereket kell számításba venni. A diskurzív szemlélettel elsősorban bizonyos narratívák kontextusfüggő vizsgálata lehetséges. A valóság feltárása a narratívák közötti különbségek feltárásán keresztül vezet. Ezáltal olyan interrelációs viszonyok bontakoznak ki előttünk, amelyekben narratív értelemben koherens logikai kapcsolatok feltételezhetők, ismerve az egyes szövegek, dialógusok keletkezésének társadalmi körülményeit.

A diskurzus funkciója lehet a társas kapcsolatokban normatív alapon közösséget alkotó, de másokat kizáró is. Fenomenológiai érvelés szerint a léttel kapcsolatos gondolkodás nem feltételez egy fajta objektív valóságot, igaz és helytelen értékeléseket, pusztán a beszélő aktuálisan vállalt, koherens létértelmezéséről tanúskodik. A nyelv ebben a kontextusban a társas viszonyok egy sajátos rendszerét konstruálja. Kevés egyértelműbb példát lehetne hozni a társas együttműködések alapját képző szövegekre, mint a politikai krédókat, amelyek valójában a létértelmezések politikai testamentumai.

A diskurzív szemlélet a politikatudományban régóta jelen van, de diszciplináris igény-nyel csak az 1990-es évek elején jelent meg. (Szabó, 1996:41.) Ez az új szemlélet elsősorban a bristoli egyetem professzorához, Terell Carverhez köthető, a koncepció további részleteinek kidolgozásában megtett első lépések pedig Matti Hyvarinen, Josef Bleicher és Jacob Torfing munkásságához. (Szabó, 1996:42.)

⁴ Ezekről a dilemmákról ad pontos áttekintést Némedi Dénes előtanulmányával kísérve Géring Zsuzsanna. (Diskurzív fordulat a társadalomtudományokban, in.: Modern szociológiai paradigmák, szerk. Némedi, 2009. Budapest, Napvilág.) Nemzetközi források, sok egyéb mellett: Vijay K. Bhatia, John Flowerdew, Rodney H. Jones eds. *Advances in discourse*, T & F Books UK, 2009. és Margaret Wetherell, Stephenie Taylor, Simone J. Yates eds. *Discourse Theory and Practice. A Reader*, London, Sage, 2001.

Tudásszociológiai megközelítés

A hétköznapi világ felismerhető és többségében megszokott részletekben tárul elénk. Ez a világ akadályokat állít a cselekvések elé, amelyek azonban jól megszokott rutinok által leküzdhetőek. Ezek a cselekvések többnyire együttműködésre készítetik a résztvevőket, amelyek úgy jöhetnek létre, ha tudásainkat és szándékainkat kommunikációk révén tesszük közössé, ezzel kiszámítható következményeket létrehozva. A cselekvőkben azonban létezik egy folytonos igény arra, hogy a készen kapott társadalmi valóság felismerése után, kölcsönös tudásokat fejlesszenek és ezekhez együttműködő partnereket kutassanak fel. A társadalmi tőke keletkezése szervesen épül erre az igényre.

A társadalmi konstrukciók világa azonban nem állandó, megváltoztatásuk éppúgy célja a cselekvéseknek, mint az azokhoz való alkalmazkodás. A tapasztalatok tehát bizonyos rendszerben jelennek meg, típusaikat ismerjük fel, és e tapasztalatok bizonyos mozgósítható tudáskészletekké állnak össze, amelyek továbbértelmezése a hétköznapi feladatok megoldása során szükségszerű. A *kötődés fokát* az határozhatja meg, hogy mennyire élő és reflexív a kapcsolat a hozzájuk köthető korrall; mennyire illeszkedik saját megélt világomba; fontos eleme-e a mindennapi tudáskészleteknek; mennyire épülnek rájuk „használati utasítások”; és mennyiben van szükségem a társadalmi nyilvánosságban felmerülő történetek értelmezéséhez – e számos kérdés határozza meg kötődésünket a hétköznapi élet szempontjából fontos történetekhez, emlékekhez (narratív történetformákhoz). A társadalmi tőkét alkotó *normatív, affektív és szimbolikus erőforrások* keletkezését a későbbiekben tudásszociológia kontextusban tárgyaljuk *Alfred Schütz és Thomas Luckman* sokat idézett, *Az életvilág struktúrái* című szövegéből kiindulva. (Schütz A., Luckmann, T., 2002.)

A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A KÖLCSÖNÖS TUDÁS

Kommunikációs megközelítés

Az ember profán és spirituális

A mindennapi boldoguláshoz két különböző tudáskészletet mozgósítunk. Az egyik az élet hétköznapi problémáinak megoldását segíti elő, a másik létünk átfogó kereteit értelmezi. Az embernek alapvető igénye van arra, hogy saját fizikumán túlmutató szempontokat is számításba vegyen létezése során. Durkheim szerint nem élhetünk anélkül, hogy „ne alkotnánk képzeteket a világról, amely minket körülvesz, és a tárgyokról, amelyek a világot megtöltik.” Az embert azonban kettősség jellemzi: A test az anyagi világ része, létezése profán és múlandó, a lélek nemes, és a szent lények szubsztanciájához hasonlítható. Míg az érzékelés és az érzéki tendenciák az egyik oldal, addig a fogalmi gondolkodás és az erkölcs a másik. Érzéki vágyaink egoisták, a morális gondolkodás általánosan érvényes, ezért személytelen. Az ember egyrészt tehát individuális, másrészt azonban kollektív, vagyis társadalmi. A társadalom csak így képes magát létrehozni: behatol az egyedi tudatokba, „és azokat saját képére és hasonlatosságára formálja” (...) Ebben az esetben az egész alkotja a részeket. (Durkheim, 2000, 352-354.) Az emberben megvan a belső késztetés arra, hogy szembesüljön ezzel a kihívással.

Ez a kettősség jelenik meg Abraham Maslow sokat idézett elméletében is, ahol az emberi szükségleteket piramisszerűen ábrázolja. A fiziológiai igények az emberi létezés alapjául szolgálnak, míg a csúcson a moralitás kiteljesedése kap helyet. Az ember és az emberiség fokról fokra halad ezen a piramison fölfelé. (Maslow, A., 1954, 80-107., 146-155). Hankiss Elemér négy részesre tervezett sorozatának második darabjában, az Ezerarcú én-ben azt állítja: a dolgok másképp működnek. „Életünk minden pillanatában és minden egyes tevékenységünkkel vágyaink sokféleségét elégítjük ki. Egyszerre mozgatnak minket az alantasabb fizikai, biológiai és az úgynevezett magasabb rendű spirituális, egzisztenciális, transzcendentális erők.” (Hankiss, E., 2005:20) A létről szóló gondolkodás egyik konfliktusa tehát individuális szinten zajlik, Durkheim szerint kettős létezésről van szó, Maslow differenciáltabban az emberiség élettörténetében ragadja meg a fogalmat, Hankiss pedig alantasabb és transzcendens törekvések párhuzamosságát emeli ki. Hankiss Durkheim kettős létezéséhez áll közel, ahogy írja, egyszerre két „drámát” játszuk életünk során. Egyrészt a maga teljes intenzitásában élénk az életet, ugyanakkor keressük az élet értelmét és küzdünk az elmúlással. Durkheimnél is az életben való boldogulás az elsődleges cél, amely hétköznapi és spirituális, vagyis bármilyen jellegű. Másként: a lényeg egy probléma kapcsán mozgósítani a lehetséges és elérhető tudást. Alfred Schütz és Thomas Luckman a gyakorlati problémák megoldásakor elérhető „tudáshorizontok” állandóságát és átalakításuk folyamatait elemezte.

A szerzőpáros kiindulópontja, hogy az ember csak beleszületik az életvilág struktúráiba, ahol egy közös tudás konstituálódik egy társadalmi és kommunikatív környezetben. (Schütz A., Luckmann, T., 2002, 272.) A felemrülő problémák olyan keretekben jelennek meg, amelyek kétségbevonhatatlanok és adottak, és olyanokban, amelyek mások által is megismerhetők, interszubjektívek. Tudásaink, amelyek cselekvéseinket meghatározzák egymásra hatnak, tudásaink kölcsönösen megismerhetők és átélhetők. Alfred Schütz és Thomas Luckman e kölcsönösséget hétköznapi adottságokra alapozzák, ezek: a másik ember fizikai létezésének elismerése, e fizikai lét olyan tudattal párosul, amely alapjaiban hasonlatos az enyémmhez; a külső környezet dolgainak értelmezése hasonló; kapcsolatok és kölcsönhatások alakulhatnak ki másokkal; megérthetjük egymást; kétségbevonhatatlan és megfelelően tagolt kulturális értelmezési keretek adottak mindannyiunknak; ám e keretek csak „csekély” mértékben az én alkotásaim. A körülöttünk tapasztalható „életvilág” tehát történetileg megalapozott társadalmi konstrukció, amely egyszerre színtere és célja is a kölcsönös cselekvéseknek.

Változó tudáshorizontok

A társadalmi konstrukciók világa azonban nem állandó, megváltoztatásuk éppúgy célja a cselekvéseknek, mint az azokhoz való alkalmazkodás. A szerzők ezt a folyamatot tudásaink alkotta horizont továbbértelmezésének nevezik. Előfordulhat az, hogy „a tapasztalatot nem tudjuk egyszerűen a helyzetre nézve releváns típusosságba beilleszteni”, de előfordulhat az is, hogy „valamilyen tapasztalat ugyan minden további nélkül beilleszthető tudáskészletem vonatkoztatási sémáiba (...) ám mégsem válik be” (nem hatékony az adott problémahelyzetben). Az új tudások megszerzése során kialakulhat az az érzés, hogy a meglévő értelmezési keretek nem kielégítőek. Ekkor más, nem vonatkoztatási sémákkal kell nekilátni az értelmezésnek. (Schütz A., Luckmann, T., 2002, 274.) A tapasztalatok tehát bizonyos rendszerben jelennek meg, típusaikat ismerjük fel, és e tapasztalatok bizonyos mozgósítható tudáskészletekké állnak

össze, amelyek továbbértelmezése a hétköznapi feladatok megoldása során szükségszerű. Ezeket a vonatkoztatási kereteket nem feltétlenül vagyok képes összességében, összefüggő logikus egységben kezelni. Ez a gyakorlati problémamegoldás szempontjából mégsem fogyatékoság, legfeljebb elméleti szempontból. „Az elméleti gondolkodásban módszertani elvvé tehetem a kételkedést, a mindennapok világában viszont az a fontos, hogy rutinszerűen tájékozódhassam cselekvésem során.” A bejáratott „használati utasítások” alapján magabiztosan kezelhetők a feladatok, nem kell mindig új „horizontértelmezéseken” gondolkodni, mivel itt-ott már hatékonyan cselekedtem hasonló helyzetekben. (uo.) Így könnyebbé és tervezhetőbbé válik a társadalmi struktúrákban cselekvők együttműködése, időnyereség keletkezik, ezáltal pedig hatékonyabb lehet minden résztvevő, legyen az egyéni vagy kollektív.

Közvetett tapasztalás

Schütz és Luckmann szerint a társadalmi valóság jelentősebb szeletét nem közvetlen tapasztalások útján éljük át (még saját korunkat sem), bár beszélünk kortársainkról és utalunk rájuk, annak ellenére, hogy nem állunk velük tényleges közvetlen, úgynevezett mi-kapcsolatban.” (2002, 280.) Ha egy kapcsolatban megszűnt a fizikai kötelék, például a közvetlen kommunikáció már nem lehetséges, nem okoz problémát számunkra úgy beszélni, mintha kapcsolatunk folyamatosan közvetlen lenne. Ez a jellegzetesség azokban az esetekben is kimutatható, ha személyes emlékeink felidézése során olyan személyre utalunk, amellyel sosem léptünk közvetlen kapcsolatba, talán mert eredetileg nem is volt kortársunk, például lehetett egy történelmi személyiség.

Ennek ellenére a vele kapcsolatos történeteket személyesként adjuk elő, és ekként építjük be elbeszélésinkbe. Ezek a tudáskészletek hasonlatosak a Luckmann és szerzőtársa által leírt élő és szakaszosan visszatérő (kortárs) mi-kapcsolatokhoz, például egy barátsághoz, amely időben megszakadhat, de azzal kapcsolatos érzéseink, beállítódásaink változatlanul élnek bennünk. A barátokkal kapcsolatos érzéseinket, amelyeket csak egykor éltünk át, ma is érvényesnek tartjuk, ha nem okoztak számunkra csalódást.

A csalódásról és a kötődésről

Tapasztalataink irányulhatnak személyre, de tárgy lehet személytelen is. Egy vélemény, ideológia, vagy emlék ugyanígy lehet személyes kötődéseink, rokonszenvünk, vagy elutasításunk alapja. Ha a csalódás fogalmát racionális alapra próbáljuk helyezni, úgy tűnik: a csalódás azt jelenti, hogy olyan új élmények befolyásolják érzéseinket, amelyek megkérdőjelezik egy fontos esemény korábban tapasztalt lényeges elemeit. Ezek az esetek egy amúgy folyamatosságban megszakadt kapcsolat esetében, főleg ha az új információk reflektálatlanul maradnak, a kapcsolat átértékelését okozzák.

Kötődni is képesek vagyunk személyekhez, vagy elvont tudásokhoz (tudásközösségek részeseként) elvekhez, szemléletmódokhoz, emlékekhez. A régmúlt személyiségeivel kapcsolatos beállítódásainkat sem közvetlen ún. mi-kapcsolatok tartják fent. Szóbeli elbeszélések, történetek és számos írásos forrás alkotják tudásaink alapját. A kötődés fokát az határozhatja meg, hogy mennyire élő és reflexív a kapcsolat a hozzájuk köthető korrallal; mennyire illeszkedik saját megélt világomba; fontos eleme-e a mindennapi tudáskészleteknek; mennyire épülnek rájuk „használati utasítások”; és mennyiben van szükségem a társadalmi nyilvánosságban felmerülő

történetek értelmezéséhez – sok kérdés határozza meg kötődésünket a hétköznapi élet szempontjából fontos történetekhez, emlékekhez (narratív történetformákhoz).

A kognitív (racionalitásra épülő) megközelítés azonban kétséges, hogy megfelelő, ha érzelmi folyamatok (így a csalódás, érzelmi kötődés) elemzésére vállalkozunk. Ez a dilemma korábban a *bizalom* racinális és affektív megközelítésénél is mintegy „önpusztító dilemma” már felmerült. Ha nem is vagyunk képesek kielégítő leírást adni a csalódásról, mégis az eltávolodás, kötődés és a ragaszkodás fogalma elválaszthatatlan az ember saját maga által létrehozott és készen kapott tapasztalatainak minősítésekor, e fogalmak a társadalmi tőke kialakulásának is irányt és keretet szabnak.

Kortárs kapcsolatok

Vajon miként képes az ember élő és közvetlen kapcsolataiból energiát nyerve áthidalni az ismeretlent és közvetett tapasztalatok által újabb (közvetlen) kapcsolatokra szert tenni? Az emberi kapcsolatokban késztetést érzünk, hogy a közvetlen mi-kapcsolatokat kortársainkra is érvényesként éljük át, azokkal, akikkel élményközösségben, vagy akikkel kapcsolatban hasonló élményeket fetételezünk, vagy azokkal, akik egyszerűen hasonlóan típusos tudásokkal rendelkezünk, vagy olyan új tudásokkal, amelyek beillesztve saját ismereteinkbe, hasznosnak bizonyulnak valamilyen mindennapi problémahelyzetben. A társadalmi tőke nem számol azokkal a kapcsolatokkal, amelyek nem viszonyosságra és bizalomra épülnek, hanem mechanikus szolidaritásra, hierarchikus alá-fölé rendeltségre. A társadalmi tőke úgy bővíthet, ha kapcsolatok olyan hálózatában veszünk részt, amelyek mindenki számára kölcsönösen előnyösek.

Ezeknek a kölcsönösségeknek felismerése valójában tipizálások sorozata: saját helyzetem és mások létében felismerhető azonosságok belátása. Ezzel egyidejűleg természetesen képes vagyok a „különböző” kívülállót is megfigyelni. Az a nézőpont, amelyben szemlélve a másik, rólam alkotott képét szemlélem, különösen érdekes.

A közvetlen és közvetett tapasztalás

Mint már korábban szó esett róla: kétféleképpen lehetséges a másik fél érzékelése: közvetve és közvetlenül. A közvetett tapasztalatok típusosak, idealizációkon alapulnak és anonimiek. Képzeljünk el rivális politikai ideológiák hívő közösségeit, akik egymással való találkozás hiányában a társadalmi valóságból levezetett idealizációkon keresztül ítélik meg a egymást, vagyis közvetett tapasztalatok alakítják attitűdjeiket. Létezik olyan helyzet is, amikor közvetlenül szereznek tapasztalatokat, még hozzá úgy, hogy személyesen nem is találkoznak. Elég, ha a rádióban hallunk egy nyilatkozatot, amelyben az egyik közösség egy tagja a másik csoport tevékenységét értékeli. Az elhangzott bejátszás befolyásolni fogja az érintettek, idealizációit, így az újonnan felmerülő szempontok akár újabb típusos tudások kialakulását is megalapozhatják. Elég arra gondolnunk, ha bennünket mások elneveznek valaminek, amely vagy tetszik, vagy nem: annak megfelelően fogunk viselkedni és idealizációinkat felépíteni. A valamiről való feltételezés eképpen működik: ha egy papír darabról azt gondoljuk, hogy hiteles fizetőeszköz, pénzként fogjuk kezelni, és az ezzel kapcsolatos típusos tudásainkba illesztjük. Vagy másképp, ha valakiről azt gondoljuk, hogy valamilyen szerepleírás érvényes rá, aképpen kezeljük, kommunikálunk vele, ahogy az ezzel a szereppel kapcsolatosan típusos tudásaink sugallják. De az is érthető, ha valakiről, vagy csoportról azt gondoljuk, hogy valamilyen bűnt követett el:

az, vagy azok talán azt a döntést hozzák, hogy ideje elmenekülni, vagy valahogy elkerülni a felelősségrevonást.

Mindezen tudásokat, tapasztalatokat közvetlenül és közvetve is megszerezhetjük, személyes közlések, vagy többszörös közvetítéssel: mások közlései által, felépített társadalmi tipizálások, előzetes feltételezések megismerése révén. A legtöbb tudásunkat ilyen közvetítések által szerzzük be, ennek ellenére nem kételkedünk bennük – a személyesen szerzett ismeretekkel egyenrangúan kezelve – építjük fel a minket körülvevő társadalmi realitást.

Szervezeti tudások típusosságáról

Jellemzően a társadalmi realitásokat önreflexiók által építjük fel, de nem csak a másokhoz való igazodásból alakulnak ki típusos tudások⁵. Léteznek olyan kollektív színterek, szervezetek, intézmények, amelyek szabályait úgy vesszük át, hogy nem vonjuk kétségbe érvényességüket, alkalmazkodunk az intézményre jellemző elérhető tudásokhoz, elfogadjuk a megírt használati utasításokat. A szervezet fogalmát itt nem lenne indokolt bőven kifejteni, az mégis biztos, hogy a legtöbb szociológiai megközelítés abban látja a közös elemet a szervezetek elemzésében, hogy a résztvevők valamilyen feladat hatékonyabb megoldását remélik tőle, időnyereséget biztosító, közismert rutinok által. Eközben meghozzák azt az áldozatot, hogy elfogadják a szervezet köztöttségeit, szabályait, és a részvétellel járó költségeket. Azonban az ember képes elidegenedni és elszigetelődni saját közösségeitől, ha azok olyan szabályokat írnak elő számára, amelyeket nem képes betartani, vagy a szabályok nem egyértelműek, vagy nem bizonyos azok legitimitása. Ezek lehetnek morális, ideológiai, vagy jogi természetűek. Ez a probléma leginkább azokon a színtereken alakulhat ki, amelyekben a részvétel nem szabadon választható, hanem kötelező.

Amikor az intézmény a társadalmi igény felmerülésekor létrejött, az igény, a normatív elvárás és a funkció összhangja miatt legitimitás és koherencia jellemezte működését. Ha megváltozott irányítási, gazdasági, hatalmi környezet miatt a résztvevők többsége számára nem mutatható fel logikus rend a normatív, funkcionális, legitimáló elemek között, romolhat az intézmény hatékonysága. Később a fennálló tudások, legitimációk keretei között az intézmény átalakítása is időszerűvé válhat.

Betarthatatlan szabályok és a boldogulás

Ha intézménynek tekintjük például a pénzt, vagy a jogrendszert, akkor elfogadjuk a pénzhasználatot, vagy a jogrendszerrel kapcsolatos megszerezhető és elérhető használati utasításokat. Ha a politikát, azon belül a demokráciát elfogadjuk intézménynek, és a hétköznapi boldogulás szempontjából indokoltnak tartjuk ezen szervezetekhez való csatlakozást, fizetünk a piacon, vagy politikai kérdésekben nyilvánulunk meg, esetleg elmegyünk szavazni, az ezekkel az eseményekkel kapcsolatos, ezekre a színterekre jellemző megkötéseket kötelezőnek tartjuk. Elméletileg, ha ezeket megszegjük, kizárjuk magunkat ezekből a színterekből, például egy politikailag inkorrekt megjegyzéssel, vagy a szavazás rendjének megkérdőjelezése által a demokráciából, a papírra nyomtatott pénz jogosulatlan sokszorosítása által a legális gazdaságból. Bizonyos ese-

5 „A keret egy »világképpel« lát el minket: jól meghatározott egységekre és tulajdonságok kategóriáira szeleteli fel a világot. Meghatározza, hogy ezek a kategóriák hogyan viszonyulnak egymáshoz, végrehajtható cselekvésmódokat ajánl, meghatározza az elérhető célokat, megfigyeléseink értelmezésére módszereket kínál...kritériumokat ad arra, hogy hogyan kell megkülönböztetni a sikert a kudarctól jelzi, hogy milyen információra van még szükségünk, és hogyan szerezhetjük meg, és így tovább.” (Barkow-Cosmides-Tooby, 1992:106).

tekben büntetőjogi következményei is lehetnek tetteinknek. A büntetőjogi felelősségrevonás elvi lehetősége abból fakad, hogy nemcsak ismerek bizonyos típusos viselkedéseket, amelyeket én magam követek, hanem ezt másoktól is hasonlóan elvárom, például a jogkövetést, aminek a megszegése ennek a közmegegyezésnek a felmondását jelenti. Ezek a szinterek tehát típusos tudásokat várnak el a résztvevőktől a gazdasággal, pénzhasználattal és a demokráciával kapcsolatban. A posztszocialista társadalmakban evidens a pénzzel kapcsolatos tudás, a demokráciával kapcsolatosak már kevésbé. Ha a típusos tudásokról beszélünk, érdemes e kijelentést némileg kifejteni.

Miként válhat sikeressé a demokrácia intézményén belül egy politikai szereplő? A siker előfeltétele a demokrácia által ismert típusos tudások birtoklása. Aki ezeket alapvetően megkérdőjelezi, elvileg kizárja magát a politika, ezen belül demokrácia színteréből⁶. A politikaelmélet ezekre a társadalmakra kialakított egy fogalom párt, a demokrácia írott és íratlan szabályainak betartásáról.

A kelet európai rendszerváltások egyik legfontosabb feladata az volt, hogy átalakítsa az írott törvényeket és a demokrácia működéséhez igazítsa a nemzeti alkotmányokat. A nyugat európai rendszerek megfigyelése révén más, nemcsak írott, típusos tudások átvételét tűzte ki a társadalom, hanem íratlan szabályok adaptációját is elhatározta. A tapasztalatok azt mutatták, hogy egyszerűbbnek tűnt az írott jogszabályok betartása az íratlan, elvi-erkölcsi szabályokénál. Tipizált ismeretek adaptációja feladata volt és még ma is az a közéleti színtér résztvevőinek, akik létük (és múltjuk) átélése révén alakították ki azokat az íratlan szabályokat, a hétköznapiakban is számonkérhető idealizációkat, amelyek a demokrácia színteréhez köthetők. E példa kapcsán is látszik, hogy a tipizálások nagyrészt problémamegoldó színterekre jellemzőek.

Léteznek olyan szinterek is, amelyek – súlyuknál fogva – olyan etikai, morális tudásokat építettek fel, amelyek áthatoltak a társadalmi más szintereire is. Átléptek saját intézményi határaikon és meghatározták más szinterek működését is. A pénzforgalom és a gazdasági cserekapcsolatok logikája olyan átfogó funkcióra tett szert a modern társadalmakban, amely más szinterek működését is alapvetően meghatározza. Sok egyéb példa hozható még, így a vallás funkciója kapcsán mondható el, hogy a vallásos létformából fakadóan sajátos létértelmezési stratégiák működnek, vagy a piacgazdaság a rendszerváltások után a kelet európai országokban bizonyosan számos új viselkedési mintázatot hoztak létre, amelyek nem kapcsolódnak szorosan a gazdaság színteréhez.

Míndezek ismeretében beláthatjuk, a szabályok, amelyek nem betarthatók (esetleg mert túlzók, vagy nem legitímek) a társadalmi közmegegyezés kényszerű áthágása révén elidegenedést okoznak, a személyes és társadalmi kohéziót rombolják.

6 Minden konkrét tudásnak van egy *háttere* (a fenomenológia *horizontnak* nevezi ezt). Más szóval, minden részlettudásunk feltételez egy általános hivatkozási keretet... Vagyis az individuumnak szüksége van mindent átfogó valóságdefiníciókra, amelyek értelmet adnak az életnek mint egésznek. Ezek az átfogó definíciók nélkülözhetetlenek, mert ezek tartják egyben a társadalmat, ezek tartanak mozgásban minden társadalmi helyzetet. Együttesen ezek alkotják az ember vagy a társadalom *szimbolikus univerzumát*. (Peter Berger és mtsai., 1973:15.)

Személyes és személytelen kapcsolatok

Térjünk vissza a társadalmi valóság elemzéséhez. Az egyik leglényegesebb schützi kijelentés az, hogy az egyénileg kezdeményezett kommunikációk típusos tudákészleteket hoznak létre. Jelenünket és múltunkat is ilyen tipizálásokon keresztül éljük át. (Schütz A., Luckmann T., 2002, 285.) A tipizálások áthatják az úgynevezett mi-kapcsolatokat, amelyekben például egy beszélgetés során veszünk részt. Ezek az alkalmak közvetlen tapasztalások, természetesen korábban megszerzett típusos tudások bevetésével és azok reflexiójával, diskurzusokkal kísérve. Korábban esett szó arról, hogy a kommunikációknak más és más funkciója van a különböző társadalmi szintereken, amelyek egyedi kontextusokban zajlanak, más és más típusos tudásokra épülve. A formális intézmények (színterek) saját szabályokkal, szakmai elvek és szaktudások révén jól bejáratott folyamatokat ismételenek, a hozzájuk való csatlakozásnak pedig megvannak az ismert, hétköznapi szabályai. A mi-kapcsolatoktól eltérően az itt idézett szerzőpáros úgynevezett ti-kapcsolatoknak nevezhetné az ezekhez köthető közvetlen, vagy közvetett tapasztalásokat. A sok-sok társadalmi szintér közül a formális intézmények működésük jellegéből adódóan erősen tipizált tudásokat és viselkedési típusokat állítanak elő, ezáltal az ezekhez fűződő hétköznapi viszonyunk is erősen aniním.

„A ti-beállítódást megalapozó értelmi séma levezethető egy korábbi embertársamra vonatkozó, közvetlen tapasztalatokból; összességében lehet azonban a társadalmi valóságra vonatkozó általánosításokkal is.” (2002, 288.) Képzeld el azt az esetet, hogy egy problémával felkeresünk lakókörzetünk önkormányzati képviselőjét és az előírások szerinti időpontban, a szabályok szerinti helyzetben számára előadjuk problémánkat. Az ügy sikeres megoldását azért tételezzük fel, mert típusosan járunk el és ismerjük szerepéből fakadó lehetőségeit. Ebben az esetben egy teljesen anoním séma lebeg a szemünk előtt. Ugyanakkor az is motiválhatott volna bennünket, hogy együtt jártunk az illetővel általános iskolába, így korábbi, közvetlen tapasztalásaim előzték meg e formális szintéren a kapcsolatfelvételt. A szituáció természetesen továbbra is a bejáratott koreográfia mentén zajlana, de a beszélgetés valószínűleg több részletre is kiterjedne, közös tudásaink kevésbé lennének általánosak, és kevésbé személytelenek. A formális szinterek funkcióik, függetlenségük, illetve a gyors, nagyhatékonyaságú eljárások fenntartása miatt abban érdekeltek, hogy egységesítsék tudákészleteiket⁷.

Jelen dolgozat zárszavaként meg kell említenünk, hogy fentiek egy bővebb, monografikus terjedelmű dolgozat előtanulmányaként értelmezhetők, amely várhatóan *Kommunikáció és társadalmi tőke* címmel jelenik meg 2010-ben, a szerző első, 2004-ben megjelent kötetének folytatásaként. A társadalmi tőke kommunikatív keletkezésének egyes tipikus eseteit a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének *Hungarostudy 2006* elnevezésű kutatási eredményeivel illusztráljuk majd. Az egyetemi és doktori időszakban folyamatos konzultációval segítette az előtanulmányokat tanárom, Pászka Imre, akinek támogatásáért ezúton mondok köszönetet.

⁷ *Intézményi keretek között* a.) folyhat kollektív létértelmezés részét képező történeti kutatások úgy, hogy képzett kutatók arra felállított alapítványok keretein belül publikálják eredményeiket és mint ezek munkatársai hívják fel a nagyközönség figyelmét egy-egy új eredményre, vagy másféle nézőpontra. *Intézményi keretek között* b.) civil szervezetek szembesíthetik az állam hivatalos szervezeteit mulasztásaikra, vagy jogsegély szervezetként léphetnek fel, akár ezekkel az intézményekkel szemben. Európai joggyakorlatra, más jog és létértelmezésekre felhívva a figyelmet.

Az állam kultúrpolitikája, oktatási és kutatásfinanszírozása, átlátható pályázati eljárások kialakítása mind feltétele annak, hogy egymással versengő, tényfeltáró történeti kutatások, virulens civil és egyesületi élet részesedjen a nyilvános létértelmezésben.

Irodalom

- ANGELUSZ R.–TARDOS R. (1998): *A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években*. In Kolosi, T.–Tóth I. Gy.–Vukovich, Gy.
- BADESCU, G., USLANER, E. (2003), *Social Capital and Democratic Transition*, London and New York, Routledge.
- BARNULD, D. C.: *A Transactional Model of Communication*, In.: Language Behavior, eds: Akin, J, 43-61. Mouton & Co. Paris., 1970.
- BERGER, P.L.: *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. NY., Doubleday. 1967.
- BERGER, P.–LUCKMANN, T.: *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, Garden City, New York, 1966.
- BOURDIEU, P.: *A gyakorlati észjárás – A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág, 2002.
- BOWLES, S., CARPENTER, J. GINTIS, H.: *Mutual Monitoring in Teams: Theory and Evidence on the Importance of Residual Claimancy and Reciprocity*, University of Massachussets, mimeo., 2001.
- BOWLES, S., GINTIS, H.: *The Inheritance of Inequality*
- SAMUEL BOWLES AND HERBERT GINTIS, <http://www.umass.edu/preferen/gintis/intergen.pdf> July 14, 2002.
- CAHUC, P., FONTAINE, F. (2002), *On the Efficiency of Job Search with Social Networks*, CEPR Discussion Paper No. 3511.
- COHEN, D., PRUSAK, L. (2001), *In Good Company: How Social Capital Makes Organizations Work*, Harvard, Harvard Business School Press.
- COLEMAN, J. S.: *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In.: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 11-43., 1998.
- COLLIER, P. (1998), *Social Capital and Poverty, The World Bank Social Capital Initiative Working Papers, 4*, Washington D.C., The World Bank.
- CULLIFORD L.: *Spirituality and clinical care*, BMJ 325,1434-1435., 2002.
- DASGUPTA, P. (2002), *Social Capital and Economic Performance: Analytics*, University of Cambridge and Beijer International Institute of Ecological Economics, Stockholm, mimeo.
- DEKKER, P., USLANER, E. M. (2001), *Social Capital and Participation in Everyday Life*, London and New York, Routledge.
- DIENER, E., SUH, E. M. (2000), *Culture and Subjective Well-Being*, Cambridge, Ma, MIT Press.
- DOMBRÁDI K.: *A poszt szocialista médiaviszály strukturális megközelítése*. In.: Róka Jolán (szerk.): *Média az ezredfordulón*, Szeged. Szegedi Tudományegyetem, 2000.
- DOMBRÁDI K.: *A poszt szocialista nyilvánosság szerkezete*. Kommunikáció, Média, Gazdaság, 1. szám., 2003.
- DOMBRÁDI K.: *Régi elemekből újra építkezni. Egyházi kommunikáció stratégikus közegben*. In.: *Mentelhygiéné és pszichoszomatika.*, 5. évf. 2. szám., Akadémia kiadó, Budapest, 2004.

- DOLLHAUSEN, K.: *Revision eingespielter Sichten*, in.: *Zirkulare Positionen. Konstruktivismus als praktische Theorie*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1997.
- DURKHEIM, É.: *A szociológia módszertani szabályai*. In: A társadalmi tények magyarázatához. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1978.
- DURKHEIM É.: *L'éducation morale*. Párizs, Presses universitaires de France, 1963.
- DURKHEIM, É.: *Az emberi természet kettőssége és ennek társadalmi feltételei*. In Felkai G.–Némédi D.–Somlai P. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest, Új Mandátum, 2000.
- DURKHEIM, É.: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris, 2001.
- EDWARDS, B., FOLEY, M.W., DIANI, M. (eds) (2001), *BEYOND TOCQUEVILLE: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective*, Lebanon, University Press of New England.
- ESSER, H.: *Wo steht die Soziologie?* In *Soziologie*, 4. 2002.
- FACHAMPS, M., MINTEN, B. (1999), *Social Capital and the Firm: Evidence from Agricultural Trade*, Social Capital Initiative Working Paper No. 21, World Bank.
- FELKAI G.: *Mannheim Károly*. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- FONTAINE, F., 2003.,: *Maison des Sciences Economiques, Université Paris Panthéon-Sorbonne*, Cahiers de la MSE No v04085. Granovetter, M. 1973: *American Journal of Sociology*, 78, pp. 1360-80.
- FUKUYAMA, F.: *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, The Free Press, New York, 1999.
- GROOTAERT, C. (2001), *Does Social Capital Help The Poor? A Synthesis of Findings from The Local Level Institutions Studies in Bolivia, Burkina Faso and Indonesia*, Local Level Institutions Working Papers no. 10, Washington D.C., The World Bank.
- HABERMAS, J.: *Vor Studien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984.
- HALBWACHS, M.: *La mémoire collective*. Párizs, 1968. Presses Universitaires de France. [Angolul: *On Collective Memory*. Chicago, 1992. University of Chicago Press.] Hankiss Elemér: *Diagnózisok 2*. Budapest, Magvető, 1986.
- HANKISS E.: *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1989.
- HANKISS E.: *Az ezerarcú én*, Budapest, Osiris, 2005.
- HARALAMBOS M., HOLBORN M.: *Sociology: Themes and Perspectives*. Collins Ed., London, 1995.
- HEIDER, L. J.: *A representation theory for measures*. In.: *Michigan Math. Journal*, 5. iss., 2., 213-221., 1958.
- HELIWELL, J. (2001), *Social Capital, The Economy and Well-Being*, *The Review of Economic Performance and Progress*, 01-3, 43-60.
- HEYMAN, H.: *Political Socialization. A Study in the Psychology of Political Behaviour*. Glencoe, Free Press, 1959.
- HOOGHE, M., STOLLE, 2003) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, New York, Palgrave
- HORÁNYI Ö. (szerk.): *A kommunikáció mint participáció*, AKTI-Typotex, Budapest, 2007.

- HUNT, L.: *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley. University of California Press, 1984.
- KARÁCSONY A.: *A politika kommunikációelméleti megközelítése Niklas Luhmann munkásságában*. In.: Beszélő politika (szerk.: Szabó Márton), József könyvek, Budapest, (86-113). 2000.
- KARÁCSONY A.: *Formalitás-szervezet-döntés*. In.: Joelméleti Szemle 2001/1. (www.extra.hu/jesz), (azonos szöveg a fentivel) 2001.
- KATZ E.,-LAZARSFELD, P. F.: *Personal influence*, New York, Free Press, 1955.
- KAWACHI, I. KENNEDY, B.P. (1997) *Health and social cohesion: Why care about income inequality*, Br.Med.J.
- KEANE, J.: *The Media and Democracy*. Polity, 1991.
- KISS E.: *Írott és íratlan demokrácia és a poszt-szocialista média-problematika*. In Terestyéni Tamás (szerk.): Médiakritika. Budapest, MTA-ELTE, 1997.
- KOENIG HG.: *The Handbook of Religion and Health*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- KOENIG HG.: *The Link between Religion and Health: Psychoneuroimmunology and the Faith Factor*, Oxford University Press, Oxford.2002.
- KOPP, M. SKRABSKI, Á.: *Alkalmazott magatartástudomány, A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái*, Végeken, Budapest, 1995.
- KOPP M.-SKRABSKI Á.: *Vallásosság és lelki egészség*. Hit és egészség konferencia, január 11. Budapest, Semmelweis Egyetem, 2003.
- KOPP M, SKRABSKI Á.: *Lelki egészség* In: Egészségmegőrzés, Szerk: Csaba György, Természet Világa, 37-40. 2003/II.
- KOPP M.-SZÉKELY A.,-SKRABSKI Á.: *Vallásosság és egészség az átalakuló társadalomban*, in.: Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 5, 2, 1103-12., 2004.
- KORNAI, J., ROSE-ACKERMAN, S., ROTHSTEIN, B. (eds) (2004), *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition (Political Evolution and Institutional Change)*, New York, Palgrave MacMillan.
- LAZARSFELD, P. F., BERELSON, B., GAUDET, H.: *The People's Choice*. Columbia Un. Press, New York, 1944.
- LEVIN JS, LARSON DB, PUCHALSKI CM.: *Religion and spirituality in medicine: Research and education*, JAMA 278,9, 792-793., 1997.
- LIN, NAN: *SOCIAL CAPITAL. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, 2001.
- LUHMANN, N.: *Szociális rendszerek*, AKTI-Gondolat, Budapest, 2009.
- MANNHEIM, K.: *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk. Neuwied, Luchterhand, 1964.
- MANNHEIM K.: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2000.
- MASLOW, A.: *Toward a Psychology of Being*. New York. John Wiley. 1999.
- MEAD, M.: *Coming of Age in Samoa*. New York, Perennial Classics., 2001.(1928.)
- MIHAYLOWA, D. (2004), *Social Capital Research in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*. An Annotated Bibliography, Central European University, Center for Policy Studies Working Papers Series.

- MISCHEL W, MORF C. C.: *The self as psycho-social dynamic processing system: ameta-perspective on a century of the self in psychology*. In Handbook of Self and Identity, ed. M Leary, J Tangney, pp. 15–43. New York: Guilford., 2003.
- MOORE, R. C.: *Logic and representation*, Stanford CSLI, 1995.
- MÜNCH, R.: *Theorie des Handelns*, Frankfurt, Suhrkamp., 1988.
- NÉMEDI DÉNES (szerk) *Modern szociológiai paradigmák*, Napvilág kiadó, 2008. Budapest.
- PALDAM, M., SVENDSEN, G.T. (2000), *Missing Social Capital And The Transition in Eastern Europe*, Journal for Institutional Innovation, Development and Transition.
- PEIRCE, CH. S.: *Collected Papers*. Cambridge, Harvard University Press. 1931.
- PIKO B, FITZPATRICK.: *Substance use, religiosity and other protective factors among Hungarian adolescents*, Addictive Behaviors (in press), 2004.
- POKOL B.: *Szociológiaelmélet*. Budapest, Rejtjel, 1999.
- PUTNAM, ROBERT D., BOWLING ALONE: *The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon-Schuster, 2000.
- ROBINSON, W. P.: *Functions of language*. In.: Language and Social Behaviour. 38-56. eds: Robinson, W. P., Penguin. 1972.
- RAHE R. H., TOLLES R. L.: *The Brief Stress and Coping Inventory: A Useful Stress Management Instrument*. In.: International Journal of Stress Management.)/2. 61-70., 2002.
- ROGERS, E. M., & BEAL, G. M.: *Reference group influence in the adoption of agricultural technology*. Ames, Iowa State University. 1958.
- SCHÜTZ, A., LUCKMANN, T., *Az életvilág struktúrái (részlet)* 1973. (The Structures of the Life-World.) in.: Szociológiai irányzatok a XX. Században, Új Mandátum, Budapest, 2002.
- SHAPIRO, M.: *Language and Political Understanding: The Politics of Discursive Practice*. Yale Un. Press, 1981.
- SKRABSKI, KOPP, KAWACHI, 2003, *Social capital in a changing society: cross sectional associations with middle aged female and male mortality*. Epidemiology and Community Health, 57.
- SKRABSKI Á.–KOPP M.–RÓZSA S.–RÉTHELYI J.: *Egészségvédő magatartásformák*. In.: A magyar népesség életminősége az ezredfordulón, Semmelweis Kiadó, 2006.
- SVENDSEN, G. L. H., SVENDSEN, G. T. (2005), *The Creation and Destruction of Social Capital. Entrepreneurship, Co-operative Movements and Institutions*, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing.
- TIBORI T.–T. KISS T.: *Közösségi formációk*, Új Mandátum, Budapest, 2000.
- UTASI, Á. (1991): *Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról*. In.: Utasi, Á. (szerk.): Társas kapcsolatok. Budapest, Gondolat Kiadó
- VAN DIJK, T.A.: *News as Discourse*. Erlbaum, 1988.
- WORTH, S.-GROSS, L.: *Symbolic Strategies*, In.: Journal of Communication, 27-39., The Annenberg School of Communications, University of Pennsylvania, 1974.
- ZAK, P.J. & KNACK, S. (2001), *Trust and Growth*, The Economic Journal 111: 295-331.